

5. téma

ATHÉNY V KLASICKÉ DOBĚ (5. – 4. STOL. PŘ. N. L.)

Vítězství Řeků v řecko-perských válkách bylo z velké části zásluhou Athén, které krátce nato – i ve snaze omezit vliv Sparty – založily v roce 478/477 př. n. l. Délský (První athénský) námořní spolek. Jako hlavní záměr byl proklamován boj proti Peršanům s cílem vytlačit je z Egeidy a znovuzískat svobodu pro maloasijské řecké městské státy. Spolek, jehož hegemonem Athény byly, čítal nejprve něco kolem 60, později kolem 200 členů, kteří dle svých možností přispívali buď loděmi, nebo ročně odváděnými penězi (foros) do spolkové pokladnice. Ta po neúspěšném zásahu Athéňanů proti Peršanům v Egyptě v 50. letech 5. stol. př. n. l. byla přenesena z ostrova Délu do Athén, což pokladníkům umožnilo použít část finančních odvodů i na budování městě. Když byl v roce 449 př. n. l. uzavřen Kalliův mír, mnoho členů spolku to bralo jako příležitost k vystoupení ze spolku, v čemž jim ale bylo Athénami zabráněno. Spolek tak byl přetvořen v athénskou námořní říši, foros se proměnil v daň a Athéňané v obcích svých partnerů dosazovali své posádky, zvláštní úředníky, nastolovali demokratické režimy a zakládali tzv. klerúchie (kolonie, jejichž obyvatelé – klerúchové ale stále zůstávali athénskými občany). Zánik tohoto spolku byl jednou z podmínek, které musely Athény splnit po prohrané peloponéské válce v roce 404 př. n. l., aby však o několik desítek let později (378/377 př. n. l.) byl založen Druhý athénský námořní spolek, zdaleka ne již v takovém mocenském a politickém rozsahu jako dříve (rozpadl se po spojenecké válce v letech 357-355 př. n. l.).

V řecko-perských válkách sehrálo významnou roli athénské válečné loďstvo, v němž se uplatnili do té doby politicky nevýznamní, ale o to početnější příslušníci čtvrté majetkové třídy, thétové. Pod vlivem vítězství na moři a tedy i rostoucí branné roli těchto méně majetných či zcela nemajetných občanů došlo v následujících desetiletích k další demokratizaci athénské společnosti a k vytvoření klasické podoby athénské demokracie.

V politickém životě začali, na úkor archontů, hrát stále významnější roli stratégové, vojenští velitelé, kteří se během řecko-perských válek osvědčili (Miltiádés, Themistoklés, Aristeidés, Kimón, Efialtés). Všichni pocházeli z řad athénské aristokracie, která stále profitovala z vedoucího politického postavení v obci i z rozvoje hospodářství. Themistoklés a Efialtés prosadili také reformy, které ve svých důsledcích vedly k posílení významu chudších vrstev athénských občanů (Efialtova reforma areopagu v r. 462/461 př. n. l., již odňal areopagu rozhodující politické pravomoci a většinu soudních funkcí a předal je lidovému shromáždění porotním soudům a radě pěti set).

Po Efialtově zavraždění se do čela prodemokratických sil dostal Periklés, který pak jako jeden ze stratégů po několik desetiletí ovlivňoval athénskou vnitřní i zahraniční politiku (zemřel roku 430 př. n. l. na počátku peloponéské války na mor). Základem jeho politiky byla snaha o posílení moci Athén jako vedoucí síla athénské námořní spolku, ve vnitřní politice se snažil o udržení stability athénské společnosti a vybudování Athén jako mocenského i kulturního centra řeckého světa (divadlo, filosofie, výstavba Parthenonu na Akropoli aj.). Jeho politika měla i své protivníky, kteří, pokud nemohli kritizovat jeho osobu, snažili se aspoň oslabit jeho pozici útoky na lidi jemu blízké (Aspasie, filosof Anaximandros, sochař Feidiás); velmi ostražitě se k vývoji v Athénách stavěla Sparta a její spojenci, kteří rozpínající se

athénské námořní impérium vnímali jako zřetelnou politickou i ekonomickou hrozbu (viz peloponéská válka).

Na lidové shromáždění, kterého se mohli zúčastnit a vznášet na něm vlastní podněty, všichni plnoprávní občané, byly přeneseny rozhodující pravomoci. Aby se ho mohli zúčastnit v co nejhojnějším počtu, byly zavedeny tzv. diety, výplata náhrady ušlého jednodenního průměrného výdělku, která byla zaplácena každému, kdo se shromáždění zúčastnil, nebo byl porotcem u soudu. Obdobná náhrada, theorikon, byla vyplácena všem i při víceméně povinné účasti na divadelních představeních, která byla součástí velkých náboženských oslav (Dionýsie, Lénaje aj.) a sloužila jako jakási forma občanské výchovy i pěstění ducha (kalokagathie).

Významný zásah do politického života polis znamenala peloponéská válka (431-404 př. n. l.), která skončila porážkou Athén a jejich dočasným oslabením. V roce 403 př. n. l. sice byla demokracie v Athénách znovu nastolena a Athény se snaží i o obnovu svého mezinárodního postavení (druhý námořní spolek), ale je to doba krize řeckých městských států, střídání krátkodobých hegemonií i nástupu nového konkurenta, Makedonie, jemuž se v Athénách marně svými projevy (filipiky) snaží zabránit řečník Démosthénés. Bitva u Chaironeie v roce 338 př. n. l. mezi Athénami a jejich spojenci a makedonským králem Filipem II. znamenala tečku za klasickým obdobím a nástup nového typu vladaře – Alexandra Velikého i následného helénistického období.

Literatura:

- ANTIKE und moderne Demokratie. Hrsg. von Klaus Stüwe, Gregor Weber. Stuttgart 2004.
- BLEICKEN, Jochen: Athénská demokracie. Praha 2002.
- BOUZEK, Jan – ONDŘEJOVÁ, Iva: Život v době Periklově. Praha 1989.
- FLACIÈRE, Robert: Život v době Periklově. Praha 1981.
- FUNKE, Peter: Athen in klassischer Zeit. München 2007.
- GRANT, Michael: Klasické Řecko. Praha 1999.
- GÜNTHER, Linda-Marie: Perikles. Tübingen 2010.
- KLASICKÉ Atény. Bratislava 1970.
- OLIVA, Pavel: Kolébka demokracie. Dějiny a kultura klasického Řecka 5. – 4. st. př. n. l. Praha 2000.
- SCHULZ, Raimund: Athen und Sparta. Darmstadt 2003.

Přílohy:

Využití veřejných finančních prostředků

Když potom již obec získala sebevědomí a nahromadilo se mnoho peněz, radil Aristeidés, aby se chopili hegemonie a aby opustili svá pole a usadili se ve městě. Že totiž všichni budou mít živobytí, jedni na válečných výpravách, druzí v posádkách a další ve správě veřejných záležitostí a takto že udrží svou hegemonii. Když je o tom přesvědčil a ujali se vlády, chovali se k spojencům příliš panovačně, s výjimkou obyvatel Chiu, lesbu a Samu. V těch měli strážce své vlády, když jim ponechali jejich ústavy i území, která právě ovládali. I pro lid zajistili dobrou obživu, jak to navrhoval Aristeidés. Z daní, poplatků a příjmů od spojenců se mohlo uživit více než dvacet tisíc mužů. Soudců bylo šest tisíc, lučištníků šestnáct set, dále dvanáct set jezdců, rada pěti set, pět set strážců loděnic a dále padesát strážců na Akropoli, asi sedm set mužů v úřadech domácích a asi sedm set v zahraničních. A k tomu, když se znovu pustili do války, dva tisíce pět set hoplítů, dvacet hlídkových lodí a další lodě, které dovážely daně s dvěma tisíci mužů vybraných bobovým losem. A ještě prytaneion, sirotci a strážci vězňů. Ti všichni byli vydržováni z veřejných prostředků.

Zdroj: Aristotelés: Athénská ústava. Praha 2004, s. 43 (24).

Charakteristika Periklovy vlády

Po celou dobu, kdy stál v čele státu v míru, řídil jej umírněně a zajistil mu bezpečí, a pod jeho vládou dosáhl největší velikosti. Když pak vypukla válka, je zřejmé, že správně napřed poznal, v čem je jeho moc. Za války pak žil ještě dva roky a šest měsíců, a když umřel, ukázala se jeho předvídatost stran války v ještě lepším světle. Řekl totiž, že Athéňané zvítězí, zůstanou-li klidní, budou-li pečovat o loďstvo, nebudou-li za války rozšiřovat svou říši a nevystaví-li své město nebezpečí. Oni však všechno dělali obráceně a poháněni soukromou ctižádostí a soukromými zisky se ke škodě vlastní i spojenců pustili do činností, které zřejmě s válkou nesouvisely a které by v případě úspěchu znamenaly čest a prospěch spíš pro jednotlivé občany, když však dopadly špatně, uškodily vojenským zájmům státu. V čem byla příčina? Perikles, mocný díky své autoritě, svému rozhledu i naprosté nezištnosti, ovládal lid, aniž jej připravil o svobodu, nedal se jím vést víc, než jej sám vedl, protože nemluvil pro jeho potěšení, jak by musil činit, kdyby byl získal moc způsobem hodným odsouzení, ale na základě vážnosti, kterou u něho měl, mohl se stavět proti jeho názorům i za cenu, že vyvolá jeho hněv. Kdykoliv zjistil, že si příliš troufají v nepravou chvíli, dokázal je svou řečí postrašit, a když je naopak přepadl neodůvodněný strach, dodával jim zas odvahu. A tak byla v Athénách podle jména demokracie, ve skutečnosti však vláda prvního občana.

Zdroj: Thukydidés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 138-139 (II, 65).

Periklova vláda, vztah ke spojencům

Co však přineslo Athénám největší radost a ozdobu, co uvádělo i ostatní lidi ve svrchovaný úžas a co jediné je až dodnes pro Řecko důkazem, že ona legendární moc a ono starobylé bohatství není snad pouze vybájenou lží – to jsou nádherné chrámové stavby z doby Perikleovy.

A přece ho protivníci nejvíce napadali a ve schůzích sněmu nejvíce podezírali právě pro tuto jeho velezáslužnou činnost; vykřikovali, jaká je to pro lid ostuda a ztráta dobré pověsti, že dal přenést spolkovou pokladnici z Délu k sobě do Athén. To nejpříjemnější ospravedlnění pro takové jednání, že totiž spolkový poklad byl vyzvednut a uložen na bezpečné místo z obavy před barbary, usvědčuje ze lži sám Periklés. Vzniká prý nutně dojem, že Řekové jsou obětí kruté a tyranské zpupnosti, vidí-li na vlastní oči, jak s jejich vynucenými příspěvky na válku nakládáme tím způsobem, že „jako nějaká marnivá žena zlatíme a kráslíme své město, ověšujeme je drahými kameny, sochami a chrámy v ceně tisíců talentů“.

Periklés však podal lidu tento výklad: „Spojencům nejsme povinni skládat žádné účty, protože za ně bojujeme a chráníme je před barbary; oni neodvádějí ani koně ani lodě ani vojáky, nýbrž jen peníze, které pak nepatří těm, kdo je dávají, nýbrž těm, kteří je přijímají, jestliže ovšem tyto náležitě plní to, zač je berou. Obec má právo, je-li v plné míře vyzbrojena pro případ války, vydávat své přebytky na takové věci, z nichž bude mít po uskutečnění věčnou slávu a při uskutečňování dobrý zisk, protože všude bude dost práce a dostaví se rozmanité potřeby, které všude vyvolají podnikavost, rozhýbají každou ruku a poskytnou výdělek takřka celému městu, jež z toho všeho bude mít okrasu i obživu.“

Zdroj: Plútarchos: Periklés a Fabius Maximus. In: Životopisy slavných Řeků a Římanů I. Praha 1967, s. 368-369 (Periklés 12).

Periklova řeč nad padlými – charakteristika athénské demokracie

My totiž máme státní zřízení, které nepotřebuje nic závidět zákonům sousedů, spíš jsme sami příkladem jiným, než abychom druhé napodobovali. Říká se mu demokracie, vlada lidu, protože se opírá o většinu, ne jen o několik málo jednotlivců; podle zákonů mají všichni stejná práva, když jde o soukromé zájmy, pokud však jde o společenský význam, má při vybírání pro veřejné úřady každý přednost podle toho, v čem vyniká, podle schopností, ne podle své příslušnosti k určité skupině. Když je naopak někdo chudý schopen vykonat pro obec něco dobrého, není mu v tom jeho nízké společenské postavení na překážku. Ve vztahu ke společnosti žijeme svobodně a stejná svoboda panuje v každodenním vzájemném styku, kde neplatí žádné podezíráni, kde se nehněváme na souseda, jestliže něco dělá podle své chuti, a nevyvoláváme mrzutosti, které sice nemusí být škodlivé, vyhlížejí však nepříjemně. V soukromém životě se chováme jeden k druhému bez vzájemného obtěžování a v životě veřejném nepřekračujeme zákony, především ze studu, posloucháme své spoluobčany, kteří právě zastávají úřady, a zákony, především ty, které byly dány na ochranu lidí, jimž bylo ukřivděno, a ty, které jsou sice nepsané, ale jejich porušení přináší podle obecného soudu hanbu.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 121-122 (II, 37).

Kritika athénské demokracie

Především budiž řečeno, že právem tam mají chudí a lid přednost před urozenými a bohatými. Je to totiž lid, který pohání koráby a zjednává státu moc; kormidelníci, představení veslařů, velitelé (oddílů) padesáti, správci přídě, loďařští dělníci, to jsou ti, kdo zjednáávají městu moc

mnohem spíše než těžkooděnci, šlechta i lidé řádní. Tedy za těchto okolností je zřejmě spravedlivé, mají-li za nynějšího losovacího a hlasovacího (systému) účast na úřadech a smí-li kdokoli z občanů veřejně mluvit. Za druhé, pokud jde o úřady, které jsou pro všechny lid blahodárné, jsou-li v dobrých rukou, a nebezpečné, jsou-li v špatných, tedy účasti na těchto úřadech lid nikterak nežádá – vždyť ani na hodnosti stratéga, ani na hodnosti velitele jízdy nepokládají za potřebné pomoci losu se podílet; nahlíží totiž lid, že je mu užitečnější, nezastává-li tyto úřady sám, nýbrž přenechává-li jejich vykonávání těm nejzáměšnějším; lid hledí naopak zastávat ty úřady, které jsou (zřízeny) kvůli platu a užitku pro domácnost. Dále diví-li se někteří, že ve všem dávají (Athéňané) lidem špatným, chudým a obyčejným přednost před řádnými, je možno ukázat, že právě tím uchovávají demokracii. Vždyť mají-li se chudí, sprostí a horší dobře a je-li jich mnoho, upevňuje to demokracii; naopak mají-li se dobře bohatí a řádní, posilují tak demokracii sami stranu sobě nepřátelskou. V každé zemi to nejlepší je nepřátelské demokracii; neboť mezi nejlepšími se najde nejméně nevázanosti a nespravedlnosti, zato nejvíce horlivosti pro dobré; naopak mezi lidem je nejvíce nevědomosti, nekázně a špatnosti. Chudoba je totiž svádí spíše k nečestnému, stejně i nevdělanost a nevědomost, která (se vyskytuje) u některých lidí pro nedostatek peněz

Zdroj: Pseudoxenofón: Athénská ústava. In: Antika v dokumentech I. Řecko. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha 1959, s. 169 (2).

Napětí mezi Spartou a Athénami

Všechno toto, co udělali Řekové jedni proti druhým i proti barbarovi, se událo zhruba v průběhu padesáti let, počítajíc od Xerxova ústupu do začátku této války. Během nich Athéňané upevnili své panství a velmi posílili svou moc, zatímco Lakedaimoňané, třebaže si to uvědomili, nebránili jim v tom, leda jen málo, a téměř po všechny čas se chovali klidně (vždyť i dřív nikdy příliš nespíchali do války, nebyli-li k ní donuceni, a tentokrát je velmi zaměstnávaly války domácí), až se nakonec athénská moc již zjevně zvedla a obrátila se proti jejich spojencům. Tu usoudili Lakedaimoňané, že už to nelze snášet, a rozhodli, že je nutné jednat s největší horlivostí, a bude-li to možné, zničit jejich převahu válkou, kterou prožíváme.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 81 (I, 118).

Princip losování

Princip losování vrhá světlo na charakter demokratické myšlenky v Athénách. Jakkoli se totiž shoduje s naším dnešním chápáním demokracie v omezení moci těch, kdož se podílejí na vládě, přesto nás současně zarazí rozsahem, v jakém se uplatňovala v praxi. Všestranným využíváním losování se nejen vylučuje jakákoli potencionální osobní autorita a možné zneužití moci, ale omezuje se i vůle svrchovaného nositele moci: losování vylučovalo, aby si lid mohl svobodně, rozhodnutím většiny, zvolit muže podle své vůle. Podobně los omezoval i mnohá další rozhodnutí, např. o tom, v jakém pořadí se má hlasovat o různých osobách, skupinách či grémiích. Uplatňováním principu losování lid sice dbal svých zájmů – los mohl padnout na

kteréhokoli občana -, avšak touto péčí o sebe sama jednou provždy omezil svou vůli. Volbu konkrétních osob, která je dnes svým rozsahem i závažností nejdůležitější součástí demokracie, nepovažovali Athéňané za demokratickou hodnotu. Úředníky volili jen tehdy, když to bylo nevyhnutelné z věcných důvodů: odporovalo to totiž podle nich myšlence, na níž se zakládalo jejich politické zřízení. Athénské demokracii neporozumíme, doku nepochopíme, že pro Athéňany bylo vyloučení osobní autority důležitější než možnost zvolit si občany podle svého přání a odmítnout či nezvolit osoby nežádoucí. Kvantitativní rovnost, daná losováním, pro ně měla vyšší cenu než osobní kvalifikace.

Zdroj: Bleicken, Jochen: Athénská demokracie. Praha 2002, s. 327.

Canfora, Luciano: Občan.

Přiznání občanství nemajetným Athéňanům mělo významný dopad na nejvyšší kruhy tamějšího systému. Vládnoucí vrstva složená z mužů, jimž se díky jejich sociálnímu postavení dostalo politického a řečnického vzdělání, se totiž v určitý okamžik *rozdělila*. První, početnější skupina přistoupila na to, že bude vládnout systému, v němž převažují lidé bez majetku. Tito „páni“ (potomci uznávaných rodů, bohatí vlastníci půdy, válečníci apod.) pak tvořili „politickou třídu“, jež Athénám vládla od Kleisthena po Kleóna. Záhy se v ní začala vyvíjet politická dialektika, založená na osobních konfliktech a soupeření o vyšší prestiž; každý její člen byl přesvědčen, že ztělesňuje veřejné zájmy a že všechny jeho zásahy do politického života budou pouze ku prospěchu celé společnosti. Byla to idea, jež se promítala kupříkladu do veškerých kroků a rozhodnutí Alkibiada. Oproti tomu druhá menší skupina „pánů“ nový athénský systém odmítala a vytvořila několik více či méně tajných spolků, tzv. *hetaireiai*, představujících trvalou hrozbu. Jejich členové vyčkávali, až bude athénský systém oslaben a oni budou moci zasáhnout. Taková příležitost se naskývala zejména v době, kdy Athény vedly válku proti nepříteli. Ačkoli tyto jedince obvykle nazýváme „oligarchové“, oni sami nikdy neprohlásili, že by jejich cílem byla vláda jistého úzkého kruhu mužů, a dokonce se ani netitulovali termínem „oligarcha“. O ideálu své vlády hovořili vždy jako o „dobré vládě“ (*sófrsyné*). Prosazovali drastické omezení práva na „občanství“, kterým by ze skupiny „občanů“ byli vyloučeni všichni nemajetní a společnost by se tak vrátila do stavu, kdy za občany byli považováni pouze muži „schopní vyzbrojit se na vlastní náklady“.

Zdroj: Vernant, Jean-Pierre (ed.): Řecký člověk a jeho svět. Praha 2005, s. 110-111.